

УДК 94(438):94(477.83/.86)"1941-1944"

М. І. Мосорко

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ В СЕРЕДОВИЩІ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ ПЕРІОДУ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)

У статті проаналізовано суспільно-політичні настрої поляків Галичини в контексті повсякденного життя періоду 1941 – 1944 рр. Особлива увага звертається на дослідження стереотипів сприйняття німецьких військ, реалій матеріально-побутової дійсності. Прослідковано особливості ставлення польського населення до нацистського окупаційного режиму протягом всього періоду його існування. Висвітлено зміни у міжнаціональних, зокрема, польсько-українських та польсько-єврейських відносинах на рівні буденного світогляду.

Ключові слова: поляки, Галичина, нацистський окупаційний режим, суспільно-політичні настрої.

Військові конфлікти завжди призводять до глибоких суспільних трансформацій, супроводжуючись змінами в масовій суспільній свідомості, зокрема, настроях населення. Друга світова війна у цьому відношенні не була винятком. За умов окупаційного режиму перед поляками Галичини постало завдання, з однієї сторони, пристосуватися до нової дійсності, а з іншої – зберегти власні патріотичні переконання.

Актуалізована нами проблема вперше привернула увагу іноземних істориків. Зокрема, варто відзначити значний вклад у її розробку К. Беркгофа [1] та Г. Грицюка [2]. Що ж стосується української історіографії, то окремі аспекти досліджуваної нами тематики знайшли відображення на сторінках праць Р. Голика [3]. Однак, у полі зору вітчизняних науковців перебували представники української, а не польської національності. Крім того, територіальні межі їх досліджень охоплювали тільки Львів, а не Галичину загалом. Цим і обумовлена актуальність досліджуваної нами проблеми.

Мета дослідження полягає в об'єктивному у всебічному аналізі змін у суспільно-політичних настроях поляків Галичини періоду нацистської окупації.

Населення Галичини по-різному відреагувало на початок радянсько-німецького конфлікту. З острахом сприйняли прихід німецьких військ євреї. Особливо це стосувалося біженців з окупованих районів Польщі, які шукали в зазначеному регіоні порятунку від репресивної політики Райху.

У середовищі польського населення не було єдності у ставленні до нацистського окупаційного режиму. Досить позитивно прихід німців сприйняло старше покоління поляків, яке проводило певні асоціації з періодом австрійського домінування. У даному контексті Німеччина, в порівнянні з СРСР, розглядалася як цивілізована європейська держава. Для частини представників молодшого покоління польського населення початок радянсько-німецького конфлікту асоціювався з визволення від більшовицького терору. Інша частина поляків сприйняла прихід німецьких військ, як чергову зміну окупації. Щоправда, новий окупаційний режим видавався дещо кращим [2, с. 381–383]. З цих причин, як згадує львів'янин Т. Томашевський, у натовпі міщан, котрі вітали німців, можна було побачити також польських жінок із квітами [4, с. 61].

Досить позитивне ставлення до нацистської окупації зумовлювалось також зовнішнім виглядом німецьких військ. У свідомості польського населення ще з періоду 1939 р. закарбувався образ погано одягненого та погано озброєного радянського солдата. Уже один тільки вигляд радянських військовослужбовців розвіяв усі сподівання та очікування галицьких поляків. Зовсім інше враження склалося про німецькі війська. Як згадував Є. Наконечний, німецька офіцерська форма виглядала вишукано елегантно [5, с. 142]. Такий стан речей ще більше посилював домінуючий у суспільній свідомості стереотип про "цивілізаційність" та "культурність" німців і виправдовував їхню антигуманну політику в соціальній сфері. Запроваджені вже у перші дні нацистської окупації численні регламентаційні моменти та обмеження сприймалися, як необхідність, зумовлена ходом військових дій. Зі слів того ж Є. Наконечного довідуємося, що досить "...стриманий коментар викликало суворе розпорядження німецького коменданта міста Львова генерала Ренца. Комендант сповіщав, що за найменшу спробу виступу проти німецьких військ – кара смерті. За несанкціоновані збори, демонстрації, вуличні походи – кара смерті... "Це, мабуть, незле, – розмірковували сусіди, – звісно, німці полюбляють чіткий порядок і залізну дисципліну і не допустять надалі жодного самоуправства" [5, с. 128].

Загалом у середовищі тогочасного польського населення Галичини німецька окупація сприймалася набагато позитивніше, ніж попередня радянська. Під час вуличних розмов наводилося кілька аргументів на користь німців у порівнянні з більшовиками. Мова йшла, окрім значно вищого культурного рівня, гарного зовнішнього вигляду німецьких військових та властивий для їхньої ментальності порядок, про що уже говорилося, також про припинення антирелігійної діяльності. Крім того, порушувалося питання німецької політики антисемітизму. Представники збіднілої інтелігенції та духовенства, як згадує Т. Томашевський, вважали, що: "...переслідування євреїв заспокоюють примітивне почуття справедливості та бажання помсти за життєві негаразди... Інші ж просто радіють, що появиться багато робочих місць, в тому числі і для поляків" [4, с. 67].

Варто зауважити, що ставлення до нового окупанта визначалося також приналежністю до певного суспільного прошарку. За словами того ж Т. Томашевського "...серед тих, хто вітав прихід німецьких військ, переважали убого одягнені дрібноміщани. Інтелігенції було мало" [4, с. 61]. Серед міської бідноти панувало

переконавання, що нарешті настали добрі часи. Звільнення з посад євреїв створить багато вільних добре оплачуваних робочих місць. Представники інтелігенції не поділяли таких думок, оскільки розуміли, що навіть якщо і появляться робочі місця, то хіба у сфері торгівлі. А праця у магазині для професора не є хорошою перспективою [4, с. 67].

Досить позитивне ставлення до нацистської окупації зберігалось протягом кількох тижнів і зумовлювалося, перш за все, страхом перед можливістю відновлення радянської влади. Йшлося про те, що з поверненням більшовиків одразу ж розпочнуться арешти та депортації. Такої думки дотримувалися як представники інтелігенції, так і прості робітники. Крім того, поляки вірили у перемогу Райху вже через досить короткий проміжок часу. Польське населення пов'язувало найближче майбутнє для початку із успішними військовими діями Німеччини, а згодом – Англії та Америки. Тільки такий розвиток подій поверне нарешті все на свої місця [4, с. 68].

Вже на початку липня у Галичині досить поширеними були чутки про те, що війна закінчиться до кінця 1941 року. Зокрема, Є. Наконечний у своїх спогадах занотував: “Більшість львів'ян були переконані, що німці війну майже виграли. Здавалося, що ще місяць – два і все закінчиться. У центрі міста... встановили величезний стенд з картою Східної Європи. Карта мала демонструвати актуальний стан фронтових дій. Прямими чорними лініями з Заходу на Схід позначався блискавичний наступ німецьких дій. Що три дні чорні лінії домальовувались на декілька сантиметрів все далі і далі на Схід. Ще трохи – і лінії дійдуть до кінця карти. Через Львів на Схід марширували свіжі частини вермахту... Шинок на розі Клепарівської змінив вивіску на “Пивна для військових”, куди цивільних не пускали. Зранку до вечора тут товпилися молоді, бадьорі солдати, весело горлаючи, ніби війна вже переможно закінчилася” [5, с. 138–139].

Зважаючи на те, що нацистська окупація не розглядалася як довготривала, представники польського населення ставили перед собою мету просто перечекати і вижити у складних матеріальних умовах. Про необхідність якось пристосуватися до нової дійсності мова не йшла. З цього приводу Т. Томашевський занотував у своїх спогадах: “Продуктів і надалі нема. По хліб стоять черги ще більші, аніж у перші тижні радянської влади. Продуктові крамниці працюють до 4 год. дня. У нас на Личакові кілька днів можна купити тільки сигарети та цукор. Але це не надто ходові товари, оскільки, цукром, зокрема, населення вже запаслося. Люди бояться робити більші запаси, бо панує думка, що німці їх конфіскуватимуть... Однак ніхто не нарікає ні на брак продуктів, ні на черги. Це не провиня режиму, як то було за більшовиків. Також це не аргумент на користь німців. Просто це є біда, яку потрібно перетерпіти” [4, с. 69].

Позитивне враження про нову владу формувалося також під впливом агітаційно-пропагандистської діяльності, яку розгорнули нацистські владні структури з метою укорінення у масовій свідомості образу “щасливої Німеччини”. Трансляції кінофільмів передували кількахвилинні ролики, що інформували про успіхи німецьких військ [2, с. 334–335]. У сільській місцевості досить поширеними були безплатні кіносеанси, які повідомляли населення про “блискавичні” дії німецької армії на всіх фронтах. Значні зміни відбулися в зовнішньому вигляді населених пунктів. З вулиць зникли численні радянські агітаційні матеріали. Натомість появились німецькі прапори та зображення А. Гітлера, а також вивіски німецькою мовою, [6, с. 8]. Загальну тишу вулиць порушували гучномовці, які транслювали німецьку й українську музику. Змінювалися і самі назви вулиць. Наприклад, у Львові колишня вулиця Куркова отримала назву Мадярської, Кармелітська – Румунської, Лесі Українки – Староміської [7, с. 3]. Німецькі назви отримали й райони міста: Кайзервальд, Персінгоф, Гольдберг, Клоппердорф, Зоммерстайн, Вайнберген, Кальтвассер [8, арк. 1–3].

Дійсність нового окупаційного режиму виявилася дуже далекою від агітаційних картин. Німецька політика у Східній Галичині на початкових етапах справді була дещо лояльнішою у порівнянні із іншими регіонами ГГ [9, с. 135]. Однак, згодом ситуація радикально змінилася. Стало зрозумілим, що німці йдуть на Схід “не визволяти з большевицького ярма, а завойовувати життєвий простір” [5, с. 138]. Тобто, нацистська окупація виявилася нічим не кращою від радянської. Навіть навпаки. Через кілька тижнів після встановлення німецької влади, як зауважив Ф. Надаховський, постало питання: “А що буде, якщо А. Гітлер виграє війну?” [10, с. 8].

Уже з другої половини липня 1941 р. під впливом загострення продовольчої проблеми у ставленні польського населення до нацистських владних структур відбулися зміни, причому далеко не в кращу сторону. Загальнопоширеною стала думка, що скоро виникне дефіцит на всі продукти харчування. Відповідаючи на запитання “Як поживаєте?”, люди дедалі частіше нарікають. Відображаючи психологічний портрет Львова у зазначений період, Т. Томашевський звернув увагу на посилення антинімецьких настроїв серед населення міста. Матеріальні негаразди пов'язувалися вже не скільки з діяльністю радянських владних структур, стільки з бездіяльністю німецьких. Якщо ще кілька днів тому львів'яни у всіх своїх негараздах звинувачували більшовиків, то наприкінці липня ситуація дещо змінилася. Радянська дійсність відображалася у значно позитивнішому ключі. На вулиці можна було почути нарікання на нову владу. Зокрема, за розповідями Т. Томашевського: “...якась пані кричала: “Що то за порядки, коли нема ні хліба, ні м'яса, ні жодної адміністрації?” [4, с. 87–88]. У чергах, які стали основними осередками розповсюдження численних пліток, часто говорилося про те, що люди не намучились так сильно за два попередні роки, як тепер за останній місяць [4, с. 92]. На запитання “Як справи?” традиційно відповідали “Гірше не буває”.

Під впливом загострення продовольчої ситуації та наростання незадоволення політикою нових владних структур поширювалися чутки про можливість поразки німецьких військ. Варто наголосити на тому, що ці поголоски відображали прагнення польського населення. Хоча страх перед можливістю повернення більшовиків був ще сильним, однак досить часто говорилося, що поляки не проти перемоги у війні радянських військ. Щоправда, наголошувалося на необхідності трохи триваліших військових дій з метою ослаблення Радянського Союзу. Тільки тоді Америка та Англія “дадуть собі раду” із більшовиками. З іншої

сторони поляки надіялися, що війна закінчиться швидко. У протилежному випадку всім загрожуватиме голод. З цих причини однією з найактуальніших тем для розмови було питання продовольчого забезпечення [4, с. 100].

Як бачимо, уже протягом місяця існування нацистської окупації ставлення до останньої набуло негативного характеру. Сумнівів у тому, що Німеччина зазнає поразки, не було. Однак, про небезпеку комунізму вже ніхто не говорив. Натомість йшлося про те, що провідна роль у перемозі належатиме Англії та Америці. Під тиском цих держав комунізм зазнає змін. Населення видавало бажане за дійсне, під впливом чого поширювалися чутки про відродження Польської держави, основним джерелом яких виступало англійське радіо. Т. Томашевський занотував у своїх спогадах: “У черзі на вул. Сонячній говорили про захоплення о. Крит та Норвегії і про те, що скоро В. Сікорський вирушить на Львів. 23 – 25 липня Польща відновить свою державність. Де, що, як – невідомо. Але Польща буде. Поляки сприймають такі чутки з недовірою, оскільки пригадують обіцянки ще періоду радянізації, які так і не були реалізовані” [4, с. 84–85]. Значна частина польського населення, зокрема, представники інтелігенції, досить обережно ставилася до такої інформації, вважаючи її недостовірною. Зважаючи на джерело поширення чуток (таємничі слухачі англійського радіо) справді виникали сумніви щодо їх правдивості. За таких умов населення уже не знало, кому можна довіряти, а кому – ні. З цих причин на запитання: “Що чути?”, часто відповідали: “Вигадай собі сам” [4, с. 75–77].

Ще однією темою для обговорення у суспільному середовищі було приєднання Галичини до ГГ, яке поляки сприйняли позитивно. За спогадами Є. Наконечного, такими діями “...українці не були задоволені, оскільки вважали, що німці так само не визнають Галичину українською територією, як і поляки. Тоді біля церкви св. Юра я почув український варіант модного анекдоту: Німці всіх задовольнили: жидам дали воші, полякам – гроші, українцям – поліцію, а собі забрали Галіцію. Євреї до цієї події ставилися байдуже” [5, с. 153].

Репресивна політика, яку проводили нацисти у перші дні після окупації Галичини, не викликала такого страху, як діяльність радянської влади. Населення все ще вірило у нездатність жорстоких антигуманних дій зі сторони німецьких владних структур. Однак, свавілля СС, масові арешти, бойові дії, примусове вивезення на роботи до Німеччини переконували у протилежному. Такі дії окупаційних владних структур спричинилися до того, що люди жили в постійному страху. Т. Ольшанський згадував, що заслонення вікон після заходу сонця було необхідністю. Щодня надходили новини про нові арешти знайомих і друзів. Він розповідав про страх, який охопив його батьків, коли вони дізналися про затримання лікарів Я. Гутта, Й. Кохоя та А. Рачинського. Батько, власне, теж був лікарем. Він постійно чекав того моменту, коли “по нього прийдуть” [11, с. 120].

З метою залякування населення звичною стала практика проведення публічних страт. Від таких страт у Львівському повіті за період від 1 листопада 1943 р. до 1 березня 1944 р. загинуло 350 осіб [12, с. 43]. Люди боялися виходити на вулицю. Ніхто не знав, чи вдасться йому повернутися додому. Простий перехожий часто міг стати жертвою зустрічного німецького офіцера. За словами З. Бжежинського, гітлерівці просто на вулиці вдавалися до агресії, особливо по відношенню до єврейського населення. Він розповідав, що став свідком підпалення євреєві бороди [13]. Ще більше свавілля посилювалося при наблизненні фронту. З цих причин на вулицях міста вже о 19 год. не можна побачити перехожих, хоча комендантська година розпочинається о 22 год. [14, с. 312]. Крім того, поширювалася інформація про арешти на вулиці людей за розмови на політичну тематику.

Антигуманний характер дій у соціальній сфері викликав загальне незадоволення та осуд у середовищі польського населення, а ставлення до німців набуло негативного характеру. Одяг німецьких вояків, нацистська символіка, засоби візуальної пропаганди, як зауважив Р. Голик, стали асоціюватися з потенційною небезпекою [3, с. 218].

Під впливом зтяжних військових дій на фронті стало зрозумілим, що окупаційний режим буде значно тривалішим, аніж передбачалося. За таких умов перед поляками постала потреба не просто перечекати, а якимось чином призвичаїтися до нових реалій життя. За таких умов частина населення наполягала на необхідності виїзду до інших дистриктів ГГ. Більша ж частина закликала залишатися на місці і відреагувала на нацистську окупацію негативно. Загалом, при аналізі ставлення поляків до окупаційного режиму варто послугоуватися запропонованою Г. Грицюком класифікацією: група людей, які прагнуть брати активну участь у підпільній діяльності; група людей, які хотіли б брати участь у підпільній діяльності, але страх перед можливими наслідками служить для них перешкодою; група людей, які, у зв'язку із певними сімейними обставинами, не можуть брати участі в підпіллі; група людей, які не хочуть брати активної участі в підпільній діяльності, пояснюючи це висловом: “Ще не час” [2, с. 375].

Прикладів відкритої колаборації порівняно мало. Поляки не надто активно йшли на співпрацю із німцями не тільки через власні національні переконання, а й через можливість суворого покарання зі сторони польського підпілля. Однак бажачі прислужитися перед новою владою все ж були, оскільки фольксдойче отримували певні привілеї. Наприклад, К. Гричинська розповідала, що під час подорожі поїздом зі Львова до Бережан німецький офіцер запросив її до вагону, призначеного тільки для німців. Пізніше цей же офіцер знайшов їй роботу у органах німецької адміністрації [9, с. 159]. Т. Рапф згадував, що німці часто підтримували досить добрі відносини із поляками “вищої сфери”. Сам Толек почав працювати на німецькій фірмі, керівництво якої фаворитизувало польському населенню [9, с. 152]. Т. Томашевський розповідав, що між поляками та німцями “... у повсякденному житті не має ворожості. На вулиці та у парку можна побачити жінок у товаристві військових. Люди хвалять офіцерів, що мешкають у них, оскільки ті приносять хліб та інші продукти. Однак, серед інтелігенції не спостерігається тенденція щодо співпраці з

німцями. Думки про створення польського легіону у німецькій армії є неприпустимими. Не знаю нікого, хто би пов'язував майбутнє Польщі з Німеччиною" [4, с. 87].

Перелом ходу військових дій на фронті значною мірою позначився на настроях в середовищі польського населення. Як зауважив Є. Наконечний, "...на початку лютого 1943 р. Німеччина оголосила триденну жалобу по загиблій під Сталінградом шостій армії. За розпорядженням німецьких властей у Львові вивісили чорні прапори, зачинилися кінотеатри та інші розважальні заклади. Серед львів'ян запанувала затаєна радість. Найупертіші песимісти стали погоджуватися, що німці війну не виграють, а оптимісти твердили, що кінець німецької окупації наступить через кілька місяців, згідно з поширеною тоді політичною приповідкою: "З весною ростуть надії, тобто навесні відновиться польська влада" [5, с. 242].

З осені 1943 р. настрої польського населення визначалися наближенням фронту. Численні розпорядження місцевої адміністрації спричинилися до наростання неспокою. Поляки сподівалися якнайшвидшого завершення війни, однак з певним острахом, що спричинено можливістю повторного встановлення радянської влади [14, с. 318]. У звіті П. Яроцького (заступник керівника Східного Бюро Департаменту Внутрішніх Справ делегатури уряду РП) зазначалося: "Ненависть до радянської влади є сильнішою, аніж ненависть до нацистського окупаційного режиму. Німеччину в середовищі польського суспільства уже розглядають, як ворога, що отримав поразку. Радянська ж влада сприймається, як новий потенційний ворог. Ситуація ще більше загострилася у зв'язку з появою радянських диверсійних груп" [15, с. 274]. Певне незадоволення викликала можливість співпраці польського уряду з СРСР. Поляки боялися наростання у зв'язку з цим німецького терору [16, с. 237].

Хоча у середовищі польського населення домінували патріотичні настрої, відчувалося також певне зневірення, зокрема, у можливості реальних дій польського уряду в Лондоні. Про його політику говорилося дедалі рідше і без ентузіазму [14, с. 318].

Ситуація значно загострилася весною – літом 1944 р. До наростання неспокою спричинилися бомбардування, арешти, чутки про можливість евакуації зі Львова цивільного населення. Почастішали випадки еміграції на захід, зокрема, навіть серед тих осіб, які попередньо не допускали жодної можливості виїзду [16, с. 237]. "Тоді зі Львова, – занотував у своїх спогадах Є. Наконечний, – тікало в світ за очі чимало звичайних цивільних мешканців. Хто тікав перед більшовиками, а хто просто боявся бомбардувань і перспектив вуличних боїв. Ритм життя міста був тривожний" [5, с. 263].

Населення з острахом сприймало можливість бойових дій, оскільки повітряні атаки, особливо в період радянського контрнаступу 1944 р., досить часто призводили до численних жертв. Мешканець Станислава Б. Єндрик розповідав, що в березні 1944 р. нічні нальоти на місто стали звичним явищем. Відбувалися вони приблизно в один і той самий час: після півночі та перед ранком. Літаки скидали фосфорні бомби. Він згадував, що однієї ночі було здійснено бомбардування залізничного вокзалу, оскільки на ньому перебували вагони з пораненими солдатами. Крики та зойки людей, що горіли живцем, лунали до ранку [17]. У звіті ОУН за 15 лютого – 10 березня 1944 р. повідомлялося, що в Станиславові діти поляків бавились гранатою, яка їх розірвала [18, с. 35]. Далі документація українських націоналістів повідомляла: "Внаслідок бомбардування в с. Радча згоріло 20 господарств і церква, в Чернівці – церква, школа, і 5 господарств" [18, с. 35].

Аналогічні дії мали місце і в інших містах. Зі спогадів Є. Наконечного відомо: "...роїлися домисли, що фронт у Львові зупиниться на півроку, як це сталося в Тернополі, і від міста не залишиться каменя на камені. Поширювалися панічні чутки, що німці замінюють увесь Львів, кам'яниці висадять у повітря або разом з людьми, або попередньо населення евакуюють. Зосібна серед поляків кружляли високопатріотичні чутки, аж до неймовірно фантастичних. Говорилося, наприклад, про раптову висадку за допомогою англійців парашутного десанту. Тобто до приходу советів у Львові опуститься з англійських літаків польська парашутна бригада і в місті відразу відновиться польське панування" [5, с. 273].

За умов німецької окупації змінилися відносини в суспільстві, визначальним фактором яких стало почуття солідарності. Ще у жовтні 1941 р. Головна рада опіки (ГРО) видала відозву до поляків із закликом допомогти органам суспільної опіки матеріальними пожертвами [19, арк. 44]. Однак у звітах польських комітетів (ПК) за січень – лютий 1942 р. повідомлялося, що ставлення польського населення до діяльності ГРО швидше нейтральне, аніж прихильне [20, арк. 3]. Проте через кілька місяців ситуація змінилася. У звіті ПК у м. Тернопіль за серпень 1942 р. йшлося про те, що поляки охоче долучаються до діяльності ГРО, а якщо і залишаються нейтральними, то тільки через важке матеріальне становище [21, арк. 55]. Населення вважало своїм обов'язком надати допомогу тим, хто її потребує більше. Так, С. Шибальський згадував, що на організований ГРО благодійний концерт у січні 1943 р. квиток придбати було важко, оскільки кожен у міру можливості намагався прилучитися до діяльності харитативних органів [22].

З початком війни відбулися значні зміни й у міжнаціональних відносинах. Так, поляки та українці, які ще кілька місяців назад вважали один одного сусідами, дуже швидко перетворилися на ворогів. Причини цього полягали в добре продуманій політиці окупантів у національній сфері. Погоджуємося з Р. Тожецьким, що, маючи на меті перетворення України на життєвий простір для німецької нації, А. Гітлер намагався використати у власних цілях міжнаціональне протистояння [23, с. 119–121]. Такий стан речей не міг не позначитись на українсько-польських відносинах. У повсякденному житті траплялися негативні висловлювання на адресу однієї з сторін [24, с. 164]. Досить часто мали місце випадки польсько-українського порозуміння. Полячка Л. Міхровська розповідала, що і надалі підтримувала відносини з українцями із гімназії. Українка О. Бачинська приятельувала з дочками польської сім'ї Рапфів [9, с. 167].

Погіршилися також польсько-єврейські відносини. У свідомості поляків сформувався образ єврея-колаборанта. Однак, політика антисемітизму зі сторони німецьких владних структур часто викликала хвилю співчуття у середовищі поляків [24, с. 163]. Останні намагалися всіма можливими засобами допомогти

знайомим євреям, хоча й наражалися на смертельну небезпеку. Зокрема ксьондз вірменської парафії Л. Ісакович робив для них вірменські метрики. Т. Ольшанський розповідав, що його мама неодноразово просила друзів сім'ї Вайсберґів виїхати до Угорщини. Вона з метою допомогти євреям налагодила контакти з угорським гарнізоном. Однак пан Вайсберґ категорично відмовлявся. Він постійно стверджував, що німці – культурна нація, а тому не можуть заподіяти такої кривди, як більшовики [11, с. 67–68, 115]. Особливо активно допомагала євреям польська вчителька С. Снядецька. Займалася вона, зокрема, пошуком притулку для дітей [9, с. 165].

Часто поляки переховували євреїв з корисливих міркувань. Зокрема, С. Редліх у своїй праці опублікував спогади кількох єврейських родин, котрі розповідали про те, як їм вдалося вижити в період німецької окупації. Родина Вандерерів переховувалася у полячки К. Новак (у сільській місцевості). Досить багато часу вони провели у кривці під стодолю. За це господарі отримували певну плату. Трохи згодом ця ж сім'я переховувалася у польській родині Регулів. Останнім платили доларами та коштовностями. Коли закінчилися коштовності, як розповідала Р. Вандерер, мама віддала свою обручку [9, с. 161].

Окремим аспектом у сфері міжнаціональних відносин у Галичині є польсько-угорські взаємини. Як уже зазначалося, угорська окупація тривала понад місяць (до 7 серпня 1941 р.) і поширилася на територію Станіславщини. Загалом період угорського домінування позитивно позначився на житті польського населення. Та це й не дивно, оскільки угорці по відношенню до останнього не проявляли ворожих настроїв. Про такий стан речей довідуємося зі спогадів тогочасних мешканців міста. Так, Т. Краєвський розповідав, що угорськими військами не було здійснено жодної антипольської акції [25]. Таку ситуацію в угорсько-польських відносинах можна пояснити тим, що в угорській армії був присутній значний польський елемент. Про це йшлося у звіті інформатора ОУН про ставлення угорських окупаційних відділів до української влади на Прикарпатті: "...треба згадати, що в мадярській армії є багато офіцерів поляків (з бувшої польської армії, що перейшли туди в 1939 році – як до союзників)" [26, с. 164]. Більше того, чимало з прибулих до Станіслава угорців мали в місті близьких родичів. Тому нічого дивного не було в тому, що офіцери місцевого гарнізону часто відвідували польські помешкання, ходили до костелу [13]. Крім того, угорці надавали населенню матеріальну допомогу [27].

Таким чином, у суспільно-політичних настроях польського населення протягом періоду існування нацистського режиму відбулися певні зміни, спричинені, з однієї сторони, окупаційною політикою, а з іншої – перебігом військових дій на фронті. Встановлення німецької влади хоча і сприймалося поляками як чергова зміна окупації, однак оцінювалося значно позитивніше, ніж період радянської окупації. За умов загострення матеріальної ситуації та посилення репресивної політики ставлення до окупаційних владних структур набуло негативного характеру. Якщо на початкових етапах радянсько-німецької війни польське населення пов'язувало своє майбутнє із перемогою Райху, то уже через декілька місяців поклалися надії на успішні дії радянських військ.

Джерела та література

1. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / К. Беркгоф / Пер. з англ. Т. Цимбал. – К., 2011. – 456 с.
2. Hryciuk G. Polacy we Lwowie, 1939 – 1944. Życie codzienne / G. Hryciuk. – Warszawa, 2000. – 432 s.
3. Голик Р. Місто і війна: реалії та стереотипи періоду нацистської окупації в ментальності львів'ян / Р. Голик // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – № 693. – Держава та армія. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2011. – С. 216–222.
4. Tomaszewski T. Lwów 1940 – 1944: pejzaż psychologiczny / T. Tomaszewski. – Warszawa: WIP PAN, 1996. – 239 s.
5. Наконечний Є. "Шоа" у Львові: спогади / Є. Наконечний. – Вид. 2-е. – Львів: Літературна агенція "Піраміда", 2006. – 286 с.
6. З львівських трамваїв // Краківські вісті. – 1941. – 30 листопада. – № 48. – С. 8.
7. Нові назви вулиць у Львові // Краківські вісті. – 1941. – 9 вересня. – № 45. – С. 3.
8. Роспоряжение Генерал-губернаторства в Кракове об установлении единых наименований для территориально-административных единиц // ЦДІАУЛ. – Ф. 755. – Оп. 1. – Спр. 18. – 1 арк.
9. Redlich S. Razem i osobno. Polacy, Żydzi, Ukraińcy w Brzeżanach. 1919 – 1945 / S. Redlich. – Sejny, 2008. – 258 s.
10. Nadachowski F. Lwów 1940 – 1945 – okupanci w naszych oczach / F. Nadachowski // Cracovia Leopoldis. – 2008. – № 4 (56). – S. 6–8.
11. Olszański T. Kresy kresów – Stanisławów / T. Olszański. – Warszawa: Wydawnictwo "Iskry", 2008. – 175 s.
12. Bonusiak W. Małopolska Wschodnia pod rządami Trzeciej Rzeszy / W. Bonusiak. – Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1990. – 264 s.
13. Brzeziński Z. Droga cierpienia. Tekst z protokołu przesłuchania świadka Czesława Hermana, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stanislawow.net/wspomnienia/herman_droga.htm.
14. Kulińska L. Dzieje Komitetu Ziem Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943 – 1947 / L. Kulińska. – Kraków: Oficyna Wydawnicza ABRYS, 2003. – Т. 2: Dokumenty i materiały zgromadzone przez działaczy i członków KZW. – 1063 s.
15. Archiwum Adama Bienia. Akta narodowościowe (1942 – 1944) / [opracowanie, wstęp i przypisy] J. Brzeski, A. Roliński. – Kraków, 2001. – 606 s.
16. Kulińska L. Dzieje Komitetu Ziem Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943 – 1947 / L. Kulińska. – Kraków: Oficyna Wydawnicza ABRYS, 2002. – Т. 1. – 547 s.
17. Jędryk B. Moje dzieje, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stanislawow.net/wspomnienia/jedryk_dzieje.htm.
18. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор М. Кугутяк. – Том. 2. – Книга 1: 1939 – 1945. – Івано-Франківськ: КПФ "ЛІК", 2009. – 600 с.
19. Teksty odezw RGO do ludności GG w sprawie zbiorów kontyngentów, korespondencja dotycząca odezw // AAN: zesp. 125: Rada Główna Opiekuncza. – sygn. 62. – 57 k.
20. Miesięczne sprawozdania z działalności i protokoły z posiedzeń Pol. K. O. Lwów – Powiat (Okręg Galicja) // AAN: zesp. 125: Rada Główna Opiekuncza. – sygn. 415. – 223 k.

21. Miesięczne sprawozdania z działalności i protokoły z posiedzeń Pol. K. O. Tarnopol – Okręg Galicja // AAN: zesp. 125: Rada Główna Opiekuncza. – sygn. 421. – 201 k.
22. Szybalski W. Wspomnienia ze Lwowa w czasie wojny i w czasie okupacji sowieckiej i niemieckiej, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://home.comcast.net/~julsta/czwojny.htm>.
23. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. – 349 s.
24. Wołoszczuk S. Pokucie – legenda i rzeczywistość / S. Wołoszczuk. – Wrocław, 2000. – 189 s.
25. Krajewski T. Losy Stanisławowa i jego mieszkańców na tle historii, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stanislawownet.wspomnienia/losy_stanislawowa.htm.
26. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939 – 1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
27. Olszański T. Stanisławowianin Opowieści z rodzinnego grodu, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stanislawownet/publikacje.cracovia/opow_grod.htm.

Mosorko M. I. *Общественно-политические настроения в среде польского населения Галичины периода нацистской оккупации (1941–1944 гг.)*

В статье проанализированы общественно-политические настроения поляков Галичины в контексте повседневной жизни периода 1941–1944 гг. Особое внимание обращается на исследование стереотипов восприятия немецких войск, реалий материально-бытовой действительности. Прослежены особенности отношения польского населения к нацистскому оккупационному режиму в течение всего периода его существования. Освещены изменения в межнациональных, в частности, польско-украинских и польско-еврейских отношениях на уровне повседневного мировоззрения.

Ключевые слова: поляки, Галичина, нацистский оккупационный режим, общественно-политические настроения.

Mosorko M. I. *Social and political attitudes of the Polish people in Galicia during the period of Nazi occupation (1941–1944)*

The article analyzes the social and political attitudes of the Polish people in Galicia in the context of everyday life during the period 1941 - 1944. Particular attention is paid to the research of stereotypes to the German troops, material realities of everyday life. The features of the attitude of the Polish population to the Nazi occupation regime during the whole period of its existence are followed. The changes in international deals, in particular, the Polish-Ukrainian and Polish-Jewish relations at the level of the ordinary world outlook are shown.

Keywords: Polish, Galicia, the Nazi occupation regime, social and political attitudes.

УДК 94(477.51):331.556.44

Л. О. Нестеренко

ОСТАРБАЙТЕРИ ЧЕРНІГІВЩИНИ: ВЕРБУВАННЯ, УМОВИ ПРАЦІ НА ЧУЖИНІ ТА ЖИТТЯ ПІСЛЯ ПОВЕРНЕННЯ

На основі свідчень остарбайтерів та документів Державного архіву Чернігівської області в статті узагальнено статистичні дані щодо вивезення населення з Чернігівської області на примусові роботи до Німеччини, показано роль старост сіл та поліцаїв у здійсненні переселення. У роботі також висвітлено умови перевезення громадян, їх роботи та проживання робітників на чужині. Значну увагу в статті приділено висвітленню процесу повернення репатріантів додому та проаналізовано роботу органів МВС та КДБ з ними у фільтраційних таборах закордонном та на Україні.

Ключові слова: Чернігівська область, староста села, остарбайтер, Надзвичайна комісія по розслідуванню злочинів німецько-фашистських властей, опитувальний листок.

Нещодавно Україна відзначила 70-у річницю з часу закінчення Другої світової війни. Проте в історичній науці ще залишається чимало недостатньо досліджених аспектів стосовно цієї війни, які з політичних та ідеологічних міркувань чи престижності не були висвітлені фахівцями. Одною із малодосліджених до останнього часу була проблема остарбайтерів. Адже згідно з радянською ідеологією ці люди вважались чи не зрадниками батьківщини. Впродовж наступних десятиліть колишні остарбайтери були під пильним наглядом МВС та КДБ.

В останні роки з'явилася ряд праць, присвячених даній тематиці. Це наукові розвідки О. Сидоренко [1], Т. Пастушенко [2], В. Лахно [3] та ін. Окремі узагальнюючі матеріали по районах та свідчення самих остарбайтерів Чернігівської області узагальнені в роботах О.Чепіги [4], Н. Федосенко [5], Л. Нестеренко [6] та ін.

Метою даної роботи є узагальнення інформації та статистичних даних щодо вивезеного населення з Чернігівської області на примусові роботи до Німеччини, Для реалізації мети поставлено ряд завдань, а саме показати роль старост сіл та поліцаїв у здійсненні вивезення населення Чернігівщини до Німеччини, висвітлити умови перевезення, роботи та проживання робітників на чужині та охарактеризувати процес повернення додому.